

Píše Aleš Urválek

(E*forum, 03. 04. 2019)

Zájemci o německy psanou literaturu české i moravské provenience mají nyní díky německy psané knize *Handbuch der deutschen Literatur Prags und der böhmischen Länder* (2017) možnost sáhnout po sumarizovaných poznátcích k tomuto tématu. Kompendijní ráz této neocenitelné příručky by mohl svádět k dojmu, že výzkum německy psané literatury z našeho území dosáhl fáze, která vybízí spíše k obhlédnutí již obstojně prozkoumaného terénu. Vezmeme-li do ruky knihu I. Fialové-Fürstové ***O německy psané literatuře pražské, moravské a židovské*** z téhož roku, získáme opačný dojem: Ač se úhrnem jedná o soubor textů, již dříve porůznu publikovaných, pro účel publikace nyní buď přeložených, nebo významně přepracovaných, lze říct, že se jejich autorka primárně neohlíží za tím, co se již ví, spíše vyhlíží, co by bylo možno se dále dozvědět.

Kniha čítající sedmnáct studií, úvod, shrnutí a německojazyčné resumé, působí kompaktním dojmem; jakkoli nevznikala jedním tahem, výsledný dojem je celistvý. Tematická kompaktnost je dána tím, že se zde střídají makroskopická pojednání věnovaná tu pražské německé literatuře, tu moravské německé literatuře. Jednou se pohled zúží na moravskou literaturu židovskou, jindy na její romantickou fázi, nebo pro změnu na expresionistickou fázi literatury německé i české. Pod mikroskop se dostávají méně známé osobnosti jako *Auguste Hauschnerová, pramáti pražské německé literatury* nebo *Josef Körner - germanista mezi frontami česko-německého konfliktu*, či pomíjené (*Max Brod - lyrik*) a stereotypně pojímané kontexty (*Bilingvismus v Čechách* i *Johannes Urzidil jako sudetoněmecký autor?*). Nechybí případová pozorování věnovaná obecnějším literárně- a kulturněhistorickým tématům s judaistickými akcenty (*Romantika a židé, Mojžíš, Schiller, Goethe, Freud a Reckendorf a Trestající Bůh a nezdárný syn*) a portréty vybraných literátů, L. Windera, P. Härtlinga, F. Spundy a moravského triumvirátu M. Ebner-Eschenbachové, F. Saara a J. J. Davida.

Otázku, proč byly tyto studie nyní vydány souborně, nota bene česky, autorka zodpovídá, když hovoří o potřebě otevření české (zejména bohemistické a historické) odborné veřejnosti směrem k výsledkům dosavadního germanobohemistického výzkumu, který - v duchu zakladatelské generace české germanistiky - překračuje hranice zájmů národních filologií. Primárně jsou osloveny dvě cílové skupiny: jednak studenti humanitních oborů, jimž se předestře širé pole zájmu plné otázek, na něž se po dlouhou dobu dávaly jenom ideologicky podmíněné odpovědi. Do tohoto tematického pole, již dvacet let „obdělávaného olomouckou Arbeitsstelle für deutschmährische Literatur“ (i toto výročí bude možná jedním z důvodů vydání), kniha

poutavým a inspirativním způsobem uvádí. Osloveni ale budou i zkušenější badatelé, protože se tu líčí jak historické peripetie výzkumu česko-německo-židovské literatury, ale téměř v každé studii se neúnavně odkazuje na to, kterým směrem by se dalo pokračovat, která nezpracovaná témata by se ještě dala zpracovat a o kterou dosud pomíjenou literaturu by se při tom dalo opřít. Četba se podobá záživné a obohacující konzultaci se zkušenějším kolegou, který má chuť se podělit nejen o své poznatky, ale i o radost z jejich získávání.

I metodologicky má kniha společného jmenovatele, díky němuž drží tvar, aniž by autorka čtenáře přespříliš obtěžovala líčením svých metodologických zásad. Základem je literárně historický pozitivismus, který se zpravidla nepouští do spekulací, pakliže nejsou materiálově podložené. Styl je doslova vědecky radostný, přejícný, místy až osobní („Já sama jsem se [...] zabývala [...] nechci tím sugerovat [...] jen mi to nedalo“ [s. 25-27]). Příznačné pro interpretační velkorysost autorčinu je to, že se tu uměle nevytváří metodičtí strašáci; explicitně se varuje snad jen před marxistickou teorií odrazu. Principiálně nesouhlasný postoj Fialová pochopitelně zaujímá k tomu, abychom si i nadále nechali „vládnoucími ideologiemi“ diktovat, jakým způsobem se zabývat pražské německou i německy psanou moravskou literaturou. Ruší ji unáhlené vytváření nálepek, zejména nacionálně a ideologicky podmíněných, zčásti i přepjatá politická korektnost, deformující vědu, či to, co – možná nespravedlivě – označuje jako postmoderní eklekticismus. Jedním z jeho projevů pak může být literárněvědné siláctví, které se uchyluje k módním pojmům, či zjednodušujícím dichotomiím, aby se nemuselo důkladně zabývat materiálem. Kdo „ideologickými hesly zastírá a přebíjí neznalost faktografie a historických souvislostí“ (s. 92), musí počítat s laskavým, ale neúprosným odsudkem.

Fialová ve svých studiích mnohem spíše skládá střípky do mozaiky, než aby unáhleně generalizovala. Před efektním závěrem dává přednost další otázce; skepse vůči definitivním odpovědím, škatulkování a paušalizacím pravda občas narazí na své meze („Každá generace, každá avantgarda...“, s. 30), nicméně v úhrnu jasně převažuje. Projevuje se mimo jiné i tím, kolikrát autorka sympaticky přiznává, že to, co si sama dříve myslela a psala, nyní musí relativizovat, či zpřesnit. Tento osobnostní rys má v jejím případě obecnější platnost určujícího argumentativního přístupu k předmětu literárněvědného bádání: jednotlivé studie si vesměs nekladou za cíl nahradit jedno pojetí jiným, názor vyvrátit protinázorem, lež pravdou. Fialová mnohem častěji relativizuje tradovaná pojetí, lehce pootáčí perspektivu. Konkrétně: M. Broda nejprve rekapituluje uzuálně jako autora, který s expresionismem nechce mít nic společného, načež se zaměří na některé pomíjené aspekty ne snad proto, aby jej prohlásila za expresionistu, ale aby upozornila, že pokud jej od expresionismu zcela oddělíme, neoprávněně přehlušíme silou jediného výkladového klíče to, co se v jeho díle tomuto klíči vzpírá, naopak jej staví blíže k expresionismu. Přestože to není bez dalšího a neplatí to absolutně („[...] musíme připustit, že mnoho expresionistického v Brodových básních opravdu nenajdeme“, s. 62), troufne si Fialová na relativizaci, kterou formuluje jasně, ovšem bez nároku na definitivu: „Je jasné, že Broda nelze chápat jako centrálního expresionistu. [...] Ale definujeme-li expresionismus širěji [...],

pak můžeme říci, že rané texty Maxe Broda byly přinejmenším výraznými směrníky na cestě k novému, expresionistickému literárnímu výrazu a stylu.“, s. 60). Podobně jsou i dílčí závěry v ostatních studiích prosty silácky revolučních gest: třeba průkazný objev metafory nápadně připomínající obraz trojího ghetta, dosud připisovaný P. Eisnerovy, který Fialová diagnostikovala v textech Josefa Körnera, v germanistických kruzích známého snad svou skandální habilitační kauzou (habilitace odmítnuta A. Sauerem z důvodů, jež Fialová poutavě rozkrývá), autorka komentuje tvrzením, které vskutku nebaží po efektu: „nesvádí nás to – ačkoli slovo ‚ghetto‘ zatím nepadlo – přiřknout autorství metafory spíše Körnerovi a klást její vznik už do roku 1917?“ (s. 81)

S trochou nadsázky lze prohlásit, že tato argumentační a-revolučnost je konkrétní odpovědí na obecný a mnohvrstevnatý nešvar, kterému Fialová svými studiemi čelí: zjednodušujícím dichotomiím. V přehledových studiích, pakliže to lze zevšeobecnit, se o to snaží tím, že nejprve na malém prostoru nastíní historii české germanistiky ve vztahu k tomu, zda zde vůbec byla vůle se zabývat pražskou německou literaturou, načež se přesune do období pražského jara, kdy sice došlo k uvolnění, ale současně se vlivem ideologických pokřivení konstituovalo neblahé dichotomického napětí mezi, jak se od té doby začalo tvrdit, přece jen pokrokovou, morálně vyhovující, sociálně vnímavou a internacionální (nebo alespoň pročeskou), tj. „dobrou“ pražskou německou literaturou na jedné straně a tou druhou, nepražskou, tedy provinciální literaturou ze Sudet, takto militantně protičeskou, nacionální, ba nacistickou. Badatelský impuls autorčin, ale i celého olomouckého Centra pro výzkum moravské německé literatury tak spočívá právě v potřebě rozrušit tyto dichotomické automatismy, důkladným rozborem literárního materiálu rozleptat jistotu, že v „nepražské“ německé literatuře z Čech a Moravy prostě nemohli existovat „autoři pročeští či alespoň národnostně ambivalentní, zemští patrioti, ‚bohemisté a moravisté‘, tím méně filosemité, či snad dokonce židovští autoři píšící německy a už vůbec ne autoři kritizující německý nacionalismus, šovinismus, antisemitismus a nastupující nacismus“ (s. 112). Jak velký díl tohoto úkolu se za dvacet let působení Centra pro výzkum moravské německé literatury již podařilo splnit, autorka sice nezamtlčuje, nicméně více prostoru věnuje dalším výzvám, které na badatele, jež se s tímto impulzem ztotožní, čekají do budoucna. Seznamy autorů, autorek, témat, otázek, žánrů a úkolů pro další generace, čekajících v tomto smyslu na kritické zhodnocení tvoří oblíbený žánr autorčin.

V případových studiích se dichotomie vyzývají na souboj obdobně, jen v menším měřítku: takto lze chápat třeba pokus číst J. Urzidila, „posledního velkého vypravěče pražského kruhu“ (s. 133), proti srsti šablony, která automaticky zapovídá klást jej do souvislosti literatury sudetské. Fialová čtenáři s úspěchem ukazuje, že by se spíše mělo prověřit, nakolik je vůči Urzidilovu dílu patřičné, pokud z jeho nesporné příslušnosti k pražskému kruhu vyvozujeme, že tomuto autorovi porozumíme pouze a jen v rámci pražské literatury. Své úvahy, opřené o povídku Grenzland/Pomezí, kulminující v tezi, že tato povídka byla napsána „vědomě a plánovitě **proti** žánru ‚grenzlandrománu‘ (který byl v 50. letech v hlavách sudetoněmeckých autorů i čtenářů ještě živým pojmem)“ (s. 138). Fialová opět nezakončuje kladenou tezí (nejde o to Urzidila vytrhnout z jednoho kontextu a násilně ho vsadit do jiného), ale

literárněvědným ospravedlněním antidichotomického „rozlamování vžitých klišé, překračování zakázaných hranic“ (s. 142). Jen na okraj a v duchu autorčina hledání nových témat: otištění této povídky v časopise *Merkur* v roce 1955 přivádí na myšlenku, zda by nestálo za to prověřit, jaký obraz o mezi- i poválečné německy psané literatuře z území Čech a Moravy se konstituoval právě v tomto časopise s podtitulem *Německý časopis pro evropské myšlení*, neboť zde byli po dlouhou dobu hojně zastoupeni nejen F. Kafka (či, ještě výrazněji, R. Kassner), ale právě i J. Urzidil, W. Haas, M. Brod nebo P. Demetz.

Takto by se dalo pokračovat ještě dlouho, třebaš bravurní relativizací myšlenkového automatismu, který sugeruje, že člověk bilingvního založení nutně musí smýšlet protinacionálně (a vice versa). Stačí pár slov a čtenář okamžitě prohlédne, že bilingvismus sám o sobě nechrání před nacionalismem a monolingvismus k němu nutně nestrhává: „Nevyjadřovala rezervovanost, již projevovalo vůči češtině mnoho Němců, mnohem častěji jejich jazykovou neschopnost, ostych před těžko zvládnutelných jazykem než hned kulturně-imperialisticky a nacionalisticky motivované odmítnutí“ (s. 150).

Takové čtení se neomrzí. Pokud čtenář vůbec kdy pocítí nelibost, pak leda ve chvíli, kdy se v drobných obměnách opakují tytéž interpretační nápady: třeba o nápaditém výkladu pražské židovské varianty expresionistického motivu konfliktu otce a syna (tezovitě řečeno: obrácení rolí, souboj mezi otcem a synem vesměs končí netypickým podlehnutím syna; to je dáno jak tím, že se zde do otce promítá starozákonní Bůh, ale i tím, že postavy pražských židovských synů nejen vitálně rebelují proti danému stavu, ale - mnohem více - za něho pocítují vinu) se v jedné studii dozvíme zlehka, ve druhé detailněji, a při třetí zmínce ve studii o německém, pražském a českém expresionismu už nás tato recyklace může lehce znechutit. Rozesmutní i občasné nepozorná redakce textu, v němž se je možno dočíst o „týdenník[u]“ *Die Welt* (s. 15), J. Urzidl[ovi] (s. 17 a 21), F. Genz[ovi] (s. 73) a E. M. Arntd[ovi] (s. 193).

Tyto drobnosti jsou však zanedbatelnými vadami na kráse. Jiskry entuziasmu, o němž Fialová hovoří v závěru, na čtenáře této knihy přeskakují bez ustání, a to i ve chvílích, kdy úvahy na okamžik opouštějí rámec česko-moravského prostoru a postoupí třeba k německému romantickému antisemitismu; i k Fichtově rozporuplnému antisemitismu, na jehož vysvětlení už si vylámal zuby ne jeden znalec, má tato kniha co říct. Doporučená četba, která se doporučuje sama.

Ingeborg Fialová-Fürstová: *O německy psané literatuře pražské, moravské a židovské*. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc, 2017, 331 s.